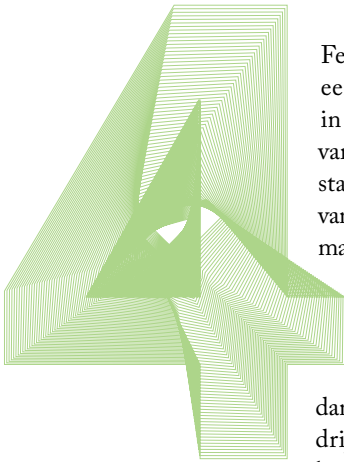

4.5 *Barend van der Meulen*

VARKENS IN BEELD

Paradijs, hel en verdoemenis en hemelse technologie

Februari 1997. Op een varkensbedrijf in Venhorst wordt varkenspest geconstateerd. Het begin van een epidemie die maandenlang zou duren. In een half jaar breidt de epidemie zich uit naar meer dan vierhonderd bedrijven. Zieke varkens worden afgemaakt,

650.000 in totaal, hoewel het besmette vlees geen gevaar voor de mens oplevert. Niet alleen de 650.000 besmette varkens worden afgemaakt. Meer dan een miljoen varkens worden preventief afgemaakt om te voorkomen dat de epidemie zich verder verspreid. Door het vervoersverbod dat afgekondigd wordt, raken de stallen overvol. De varkenshouders kunnen niets anders doen dan ook deze acht miljoen varkens afmaken.

Net als de rest van ons dagelijks voedsel is de productie van varkensvlees sterk vertechnologiseerd. Vrijwel elk aspect van de varkenshouderij is geoptimaliseerd langs technische, economische

en bedrijfskundige dimensies. Dankzij onderzoek is bekend hoe een varkenshouder zo efficiënt mogelijk het varkensvoer kan omzetten in varkensvlees. Dat geldt niet alleen voor de bio-industrie. Wie het Praktijkcentrum Raalte bezoekt, waar door het WUR onderzoek gedaan wordt naar biologische varkenshouderij, ziet daar varkens in de wei grazen 'zoals het hoort'. Maar ook voor die varkens zijn de stalcondities nauwkeurig onder controle gebracht. Met warmtepompen en koelsystemen wordt een ideale omgevingstemperatuur voor de biologische zeugen gecreëerd om te voorkomen dat er broei ontstaat in het natuurlijke strobed. In moderne slachterijen kunnen de productielijnen 1600 varkens per uur verwerken tot halve karkassen.¹ Alleen de verdoving aan het begin van het proces maakt duidelijk dat het om levend materiaal gaat. 'Technologie' is ook doorgedrongen in de wijze waarop de sector (de 'varkensketen') georganiseerd is en hoe de relaties tussen de onderdelen op elkaar worden afgestemd tot en met de marketing van het vlees naar verschillende doelgroepen en marktsegmenten.

RELIGIOSITEIT VAN VARKENS

"Zwijnen hebben wel volledig gespleten hoeven maar herkauwen niet en gelden daarom voor jullie

¹Zie www.hyfoma.com/nl/content/voedingsmiddelen-branches-processing-bereiding-productie/vlees-vis-schelpdieren/varkensslachterij/mps-lijn

*als onrein.*², aldus de spijswetten van Leviticus. In de joodse en de moslimtraditie geldt deze regel nog steeds. De herkomst van de spijswetten is onduidelijk. Voor sommigen zijn ze onderdeel van wetten die het joodse volk moest onderscheiden van de andere volken, waar varkens deel uitmaakten van de afgodendienst. Anderen wijzen er op dat varkens onhygiënisch waren als alleseters. Een derde interpretatie is dat dieren met volledig gespleten hoeven die niet herkauwden anders waren dan andere dieren en daarom ongepast zijn. Religies brengen graag ordening in de wereld en wat niet past kan niet heilig zijn. De culinair journalist Johannes van Dam wijst juist op de intelligentie van varkens als mogelijke reden om de varkens niet te eten. Voor de beleving van religie is een rationele reden voor een spijswet niet nodig. Het in acht nemen van de spijswet is voldoende als deel van de rituelen die bij elke godsdienst horen. Het negeren van het varken is dan een even religieuze daad als de verering van de koe of de kat.

Waar religieuze spijswetten wegvallen en dieren ook niet heilig zijn, ontstaat er ruimte voor herdefiniëring van de relatie met dieren. In de christelijke traditie is de spijswet opgeheven. Onreinheid wordt aan de mens toegeschreven, als deze niet leeft zoals God het wil.³ Het varken kon deel worden van het dagelijkse leven op het platteland. Veel boeren hielden een of twee varkens, die gemakkelijk konden leven van het afval van het bedrijf en verder hun eigen kostje bij elkaar scharrelden. Als ze groot genoeg waren werden ze geslacht en gegeten. Met de bio-industrie veranderde dit. Het varken verdween uit beeld. Waar het eerst onrein was en niet paste in een religieus geïnspireerde maatschappelijke orde, wordt het varken nu in grote hoeveelheden gegeten, ingepast in een technologische orde. Maar als dier is het varken uit het zicht verdwenen. De stadsmens kent varkensvlees alleen nog als kant-en-klaarvoedselproduct in de supermarkt.

De varkenspest bracht het varken weer in

beeld. De varkenssector had in de jaren daarvoor vooral het nieuws gehaald vanwege de mest die in de jaren zeventig van de vorige eeuw een steeds grotere milieulast werd. In de jaren daarna leidde dat tot een stelsel van regelingen, mest- en mineralenboekhoudingen en innovaties om mestproductie, -transport en -verwerking binnen de perken te houden. In de jaren negentig was het vooral het verzet van de Nederlandse Vakvereniging Varkenshouderij tegen het mestbeleid en tegen de 'Identificatie en Registratie' (I&R) die de sector in het nieuws bracht. Hangend in grote grippers boven vrachtwagens op weg naar destructiebedrijven werd de oorsprong van het spektakel, de karbonade en de braadworst weer zichtbaar. Het varken werd weer deel van het maatschappelijke leven. Niet als onrein dier, niet als voedsel, maar als slachtoffer van de modernisering van de landbouw.

De crisis in de varkenssector die het duidelijkst verbeeld werd met de ruiming van de stallen ten tijde van de varkenspest, heeft verschillende (tegen)bewegingen op gang gebracht. In de sector gebeurde dat door kwaliteit en voedselveiligheid te benadrukken en uit te leggen wat de sector doet in het belang van de consument. Buiten de sector door te protesteren tegen de praktijken, waarbij vaak de kille varkensfabriek afgezet wordt tegen een idyllisch varkensleven. En op het snijvlak ontstaan nieuwe concepten zoals de 'varkensflat' en de 'Comfort Class'. Pogingen om het leven van de varkens te veraangename, waarbij deze oplossingen zelf ook weer nieuwe reacties oproepen. Hoe spelen technologie en religiositeit een rol in de oplossingen?

VARKENS IN NOOD

De schrijver J.J. Voskuil richtte Varkens in Nood op en kreeg al snel een groot aantal bekende Nederlanders achter het initiatief. Opeens was de varkenssector het toonbeeld geworden van een technologisch doorgeslagen voedselindustrie. Opvallend is dat de woordvoerders van

² Leviticus 11:7.

³ Niet door wat gegeten wordt, wordt de mens onrein, maar wat door het hart uit de mond komt (Mattheus 15:11).

Varkens in Nood, die weinig op leken te hebben met enig geloof en zich daartegen in andere gevallen sterk hadden afgezet, in hun strijd tegen het onrecht dat varkens werd aangedaan sterk leunen op religieuze beelden. En zij niet alleen.

In de protesttekenfilm *The Meatrix*, een parodie op de technologisch-religieuze film *The Matrix*, bindt het varken Leo ('the One') samen met de koe Moopheus and Chicky de strijd aan met het kwaad van de bio-industrie.⁴ Om dat te kunnen doen moet eerst duidelijk gemaakt worden dat achter de illusie van het boerenbedrijf een hel schuil gaat. De consument moet die hel ook zien en zijn eigen rol herkennen. Elk filmpje spreekt de consument toe: Leo bevrijdt de dieren uit het systeem, maar kan dat alleen als de consument hem volgt.

De religieuze verwijzingen zijn nog sterker in een protestlied van Brigitte Kaandorp, waarvan het refrein als volgt gaat:⁵

*Midden in een godvergeten oord
Aan het zicht onttrokken
Staan ze dicht opeen gepakt
In te kleine hokken
Als God wel de mensen ziet
Waarom dan de dieren niet
Gooi de deuren los
Laat de roosters dicht
Laat ze vrij, laat ze vrij
Geef ze een beter leven
Regel jij dat even.*

Het is niet zomaar een variatie op het bekende Midden in de Winternacht. Voor wie bekend

is met de thema's uit de bijbel ziet al snel dat het publiek met een religieus verhaal wordt aangesproken. De hoofdpersoon hoort tijdens het winkelen een stem. Een stem die hem tot inkeer moet brengen. God wordt aangeroepen om ontferming voor de dieren. De mens wordt door het engelenkoor aangesproken om het te regelen en zo handen en voeten van een bevrijdende god te worden. Maar kan dat ook: want de Febo ('McDonalds') lokt. Ja, het kan, dankzij de stem weet zij de verlokking te weerstaan.

In *The Meatrix* en het kerstlied blijft nog onduidelijk hoe het nieuwe varkensleven er uitziet. Op andere plaatsen neemt Varkens in Nood in tekst, beeld, animatie en film de consument mee naar het wilde zwijn als referentie voor hoe het vleesvarken ook zou moeten zijn. Terug naar de natuur. "*Want een varken hoort buiten in het bos, desnoods in een wei en zeker niet in een stal of een flat.*"⁶ We zien beelden van hoe het zwijn zijn kostje bij elkaar scharrelt. Een natuurlijke toestand waar het varken kan zijn zoals het 'bedoeld' is. De natuur krijgt hier een eigen zin, een eigen betekenis.⁷ Het is het klassieke, arcadische beeld van het paradijs, waar ooit ook het vleesvarken leefde, maar door de mens daaruit weggefokt is.

VARKENSFLAT EN COMFORT CLASS

In de innovatieprogramma's gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw komt het beeld van het natuurlijke varken terug. In een serie filmpjes van het Innovatienetwerk over Agroparken ('varkensflats')⁸ als duurzaam toekomstperspectief zien we aan het eind ook varkens die vrij kunnen rondlopen en wroeten in de grond.⁹

⁴Zie www.meatrix.com

⁵Te beluisteren op www.varkensinnood.nl/files/Lied/Brigitte%20Kaandorp%20-%20De%20Kerstboodschap.mp3

⁶Zie www.varkensinnood.nl

⁷Zie de film 'Mens, dier, voedsel' (2004). CIWF Nederland en Varkens in Nood. (www.mens-dier-voedsel.nl).

⁸In 2000 bood het Innovatienetwerk aan de toenmalige minister van Landbouw, minister Brinkhorst, een rapport aan met daarin het idee om intensieve landbouw verder te intensiveren in Agroparken. Door integratie en stapelen van agrarische activiteiten in wat in de media varkensflats ging heten konden milieuproblemen verkleind worden, economische marges worden verruimd en dierenleed worden verminderd.

⁹Drieluik: Agroparken, toekomstperspectief? Multimedia-uitgave van het Innovatienetwerk (www.innovatienetwerk.org).

Figuur 1 *Vooraanzicht stal.*

Een betere situatie van de varkens dan in de bio-industrie, maar niet optimaal vanwege de ziekten die het dier in de buitenlucht kan oplopen. Behalve een terugkeer naar het paradijs, blijkt er ook een hemel te zijn. Een hemel op aarde waar varkens niet onderworpen zijn aan de wrede praktijken van de bio-industrie, kunnen wroeten en spelen, en vrij zullen zijn van ziekten. Door agrarische activiteiten samen te brengen en te stapelen ontstaat veel meer ruimte voor de varkens en kunnen zij Comfort Class gehouden worden.

‘Comfort Class’ is het resultaat van een samenwerking tussen de Dierenbescherming en LTO Nederland, ondersteund door onderzoek vanuit het WUR.¹⁰ Het doel van deze samenwerking is een stalconcept te ontwikkelen dat varken en ondernemer in balans brengt. Een stal die het

varken weer varken kan laten zijn, en die voor de varkenshouder ‘toch’ economisch rendabel is. In het praktijkcentrum Raalte lopen niet alleen varkens in de vrije lucht te grazen, er is daar ook een Comfort Class-stal gebouwd. Het biedt een mooi zicht op hoe in de innovatieprogramma’s de hemel voor de varkens eruit zal zien. In een ruim opgezette stal leven groepen van zo’n 20 varkens. Wie vanuit de zichtlocatie in de nok van de stal de varkens bekijkt, ziet een aantal varkens achter een aantal flappen liggen. Vlak daarbij liggen varkens tegen elkaar in het stro. Een van de varkens laat zijn staart op en neer gaan, alsof ze kwispelt. Een enkel varken likt de poten van een ander varken. Bij een bak draait een varken aan een wielkje om daarna tussen kettingen iets weg te halen. Een ander varken drinkt bij een kraan.

¹⁰ Zie www.comfortclass.nl/

Figuur 2 Skybox-overzicht.

Wat vanuit de zichtlocatie niet direct zichtbaar is, is dat achter de indeling en gedragsmogelijkheden van de varkens een zorgvuldig opgezet schema zit van wat een varken tot een varken maakt. Varkens moeten rusten, eten en drinken, verkennen en samen kunnen zijn. Dit natuurlijke gedrag is vertaald in ontwerpeisen voor de stal (zie Tabel 1 en Tabel 2). De Comfort Class heeft het natuurlijke gedrag onder controle gebracht, niet door het te onderdrukken en onmogelijk te maken zoals in de bio-industrie, maar door het technologisch mogelijk te maken. De varkenshemel is een technologisch ontwerp.

Hoe dicht varkens dan bij mensen komen blijkt uit de illustraties waarmee het project verlichtigd wordt. Zoals vroeger de consument bij de slager verwelkomd werd door afbeeldingen en poppen van vrolijke varkens, soms zelfs in slaggerskostuum, zo zien we ook hier afbeeldingen van echte varkens. Op de voorkant van de stal hebben kinderen hun eigen varkenshemel afgebeeld. Varkens springend in het gras, de krant

lezend op de wc, luierend aan het strand en zeilend over het water. Op de site van het project zien we illustraties van een dansend varken, een varken dat eten krijgt van een echte kok, en een varken onder de douche. Deze dieren zijn verre van onrein (zie Tabel 2).

HET GEWETEN VAN DE CONSUMENT

De ontwikkeling van de bio-industrie is onmiskenbaar een technologisch project, waarin de varkens nauwelijks enige religieuze status hebben. In het productieproces van vlees zijn zij de machine waarin het voer omgezet wordt in vlees. Deze bio-industrie lijkt zijn sociale grenzen bereikt te hebben. De 'licence to produce' is verlopen. Wat opvalt is dat de protesten gebruik maken van sterk religieuze beelden, zelfs als het verzet niet direct religieus is geïnspireerd. Hier wordt gebruik gemaakt van een christelijke traditie waarin de aarde vol van zonde is en de mens weer terug moet naar God. Bekeert u!

ETEN EN DRINKEN	ONGESTOORD EN ONBEPERKT KUNNEN ETEN EN DRINKEN IN GEZELSCAP VAN ANDERE VARKENS
RUST	EEN GROOT DEEL VAN DE TIJD RUSTIG KUNNEN LIGGEN SAMEN MET ANDERE VARKENS
VERKENNEN	SAMEN MET ANDERE VARKENS DE OMGEVING VERKENNEN EN KUNNEN WROETEN
SAMEN	ALS SOCIAAL DIER NIET ALLEEN ZIJN
MESTEN	VEILIG KUNNEN MESTEN EN URINEREN OP EEN DAARVOOR BESTEMDE PLEK (HET IS EEN ZINDELIJK DIER)
ZELFVERZORGING	ZICHZELF KUNNEN VERZORGEN (SCHUREN, KRABBEN)
BEWEGING	VOLDOENDE BEWEGING
GEZOND	GEEN ONGEMAK ERVAREN VAN ZIEKTE
COMFORTABEL	HET NIET TE WARM OF TE KOUD HEBBEN, VIA EEN STAL DIE DAARIN VOORZIET OF WAAR HIJ/ZIJ DAT ZELF KAN REGELEN
VEILIG	VEILIGHEID OM TE KUNNEN ETEN OF ZICH TERUG TE TREKKEN

Tabel 1 Tien basisbehoefte van het vleesvarken. Bron: [www.comfortclass.nl].

ETEN EN DRINKEN	2 DRINK- EN 6 VREETPLAATSEN PER 12 VARKENS
RUST	AFZONDERLIJKE LIGRUIMTE, VOLDOENDE VOOR ALLEMAAL, MET WAT STRO VOOR DUIDELIJKHEID EN LIGCOMFORT
VERKENNEN	EXPLORATIERUIMTE MET DAARIN WROETBAK, VARIATIE IN HET HOK
SAMEN	ALLE ACTIVITEITEN KUNNEN SAMEN GEDAAN WORDEN, VERSCHILLENDE VREET- PLEKKEN, VOLDOENDE WROETRUIMTE, LIGRUIMTE VOOR ALLEN ETC.
MESTEN	DUIDELIJKE MESTPLAATS, VOLDOENDE AFSTAND TOT GEBRUIKS- EN LIGRUIMTEN, SCHUURGELEGENHEID OP HOKAFSCHEIDINGEN
ZELFVERZORGING	SCHUURGELEGENHEID OP HOKAFSCHEIDINGEN
BEWEGING	VEEL RUIMTE: 1,5-2 M ² /DIER, GESCHIEDEN FUNCTIEGEBIEDEN
GEZOND	GEZOND UITGANGSMATERIAAL, GOEDE ZORG. GOEDE STAL LEVERT MINDER ONDERLINGE BESCHADIGING
COMFORTABEL	VERSCHILLENDE KLIMAATZONES, O.A. DOOR LIGBEDDEN MET STRO. NEVELDOUCHES VOOR HETE DAGEN
VEILIG	DIER KAN UIT HET ZICHT KOMEN (O.A. IN DE LIGBEDDEN). GOEDE VOOR- ZIENINGEN, DAARDOOR MINDER AGRESSIE EN 'AAN ELKAAR ZITTEN'

Tabel 2 Vertaling van de basisbehoefte in ontwerpisen.

Varkens gaan naar de wc, varkens gaan zeilen, varkens zijn sociaal en intelligent. Maar varkens hebben geen godsdienst. Wie de krantenartikelen over de varkenspest terugleest valt het op dat de kerk er vooral is als traditioneel onderdeel van het dorp. Als sociaal verband waar het leed van de

varkenshouder opgevangen wordt. Er wordt gebeden voor de boer, niet voor het varken. Er wordt gebeden, niet omdat de bio-industrie zondig is, maar omdat de boer lijdt.

In de publieke discussie raakt de varkenshouder juist steeds meer uit beeld. Meer dan wie ook

krijgt de burger de verantwoordelijkheid voor de oplossing van het dierenleed toegeschoven. In voorlichtingsfilmpjes, op websites en in publicaties zit steeds aan het einde de boodschap dat de consument zal moeten kiezen. Waar de varkenshouder ook door critici als deel van het systeem gezien wordt die om te overleven wel moet kiezen voor intensivering, wordt de consument direct aangesproken. Hij zal weten dat onreinheid geen afgesproken categorie meer is die a priori kunt toedelen, maar het gevolg is van wat mensen doen en zeggen. Het kwaad van de bio-industrie blijkt geen anoniem kwaad te zijn dat ver weg is. Het kwaad begint bij de keuze voor de goedkope hamlappen in de supermarkt. Zolang de consument zich laat leiden door de prijs, zal de varkenshouder alleen door verdere kostenbesparingen, schaalvergroting en intensivering het hoofd boven water kunnen houden.

Varkens in nood, Comfort Class en bijna alle andere bijdragen aan de ontwikkeling van een betere varkenshouderij (hoe die dan ook gedefinieerd wordt) brengen de varkens weer terug in beeld. De burger en de consument zullen weten wie die varkens zijn. De consument moet ook naar de varkens toe. Het project 'Varkens in zicht' biedt het publiek de mogelijkheid om in de stallen van de varkenshouders te kijken om het imago van de sector te verbeteren en om de burger de mogelijkheid te geven een gefundeerd oordeel te geven over wat er aan de hand is. De burger is voor de varkenshouder al lang niet meer alleen de koper van het eindproduct. De burger is ook de criticus geworden die graag de varkens weer varken wil laten zijn.

VARKENS, TECHNOLOGIE, RELIGIE

In het publieke debat worden religieuze beelden vooral gebruikt in protesten tegen de bio-industrie. De profetische waarschuwingen van Brigitte Kaandorp, de paradijselijke visioenen van Youp van 't Hek, de messiaanse boodschap uit The Meatrix laten zien hoe krachtig religieuze thema's zijn als verzet tegen de vertechnologisering. Technologie wordt deel van het kwaad. Wie niet tevreden is met hoe het nu is, kan aan een andere wereld denken. Een wereld zonder het kwaad, zoals het vroeger was.

Dat geeft te denken. Biedt religie geen mogelijkheid voor oplossingen? Hoe komt het dat technologie bron van kwaad is, terwijl technologie vooral ontworpen wordt voor oplossingen. Wordt de wereld niet beter van oplossingen? De Agroparken en Comfort Class beloven wel een nieuwe hemel zonder ziekte, zonder milieuproblemen, zonder stress, zonder honger en dorst. Maar het is geen hemel na de dood, geen hemel bij een god. Het is een mensgemaakte en ontworpen hemel. Voor deze hemel is geen godsdienst nodig, hoeft niet te worden gebeden, hoeven geen religieuze rites en rituelen gevolgd te worden, zijn spijswetten niet nodig.

Het zegt wellicht iets over technologie, namelijk dat rationele technologische oplossingen weinig kunnen beginnen met religieuze interpretaties van problemen. Maar het zegt ook iets over het tekort van religies die maatschappelijke fenomenen als de bio-industrie kennelijk niet zo kunnen duiden dat er zicht komt op een oplossing. De zonde van de consument is wel zichtbaar, maar de redding van een god is afwezig. Het is de technologie en de technologie is niet van een god, maar van de mens.